PRÀCTICA DELS DRETS HUMANS: RADIOGRAFIA GENERAL

Reptes actuals per als drets fonamentals: balanç dels 75 anys de la Declaració Universal dels Drets Humans

Neus Torbisco-Casals

Manifestació a favor de les persones refugiades al port de Catània, Itàlia, el 25 d'agost de 2018. Més de 150 refugiats van ser desembarcats després de deu dies de bloqueig al vaixell de la Guàrida Costanera italiana. Aquest fet va provocar una crisi política entre Itàlia i la Unió Europea. Fotografia: Alessio Mamo

Enguany es compleixen tres quarts de segle des que la Declaració Universal dels Drets Humans va ser aprovada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 10 de desembre de 1948. Un aniversari sempre és un bon moment per fer balanç i, en especial, per reflexionar sobre la rellevància i els reptes actuals d'un document que, al seu moment, va representar una fita significativa, en establir una definició consensuada i compartida d'un conjunt de drets i llibertats inalienables basats en necessitats o interessos universals.

Certament, la Declaració no és un tractat vinculant, però ha servit com a marc fundacional per al desenvolupament posterior del dret internacional dels drets humans. La Declaració Universal dels Drets Humans qualifica un conjunt de drets i de llibertats bàsiques d'universals, és a dir, aplicables a totes les persones individuals arreu del món, independentment de la seva nacionalitat, raça, religió, gènere o qualsevol altre tret

d'identitat. La Declaració posa èmfasi en el tractament de totes les persones amb igual dignitat i respecte, en destacar aquest ideal d'igualtat com a no-discriminació, i consagra una sèrie de drets civils i polítics (com el dret a la vida, la llibertat i la seguretat, o la llibertat de pensament). També reconeix la categoria de drets econòmics, socials i culturals, com ara el dret al treball, a l'educació i a un nivell de vida adequat.

Des d'una visió optimista de la història d'aquests 75 anys, podríem sostenir que la Declaració Universal dels Drets Humans va marcar un punt d'inflexió en la promoció del reconeixement i el respecte dels drets humans des d'una visió global de la humanitat que aspira a superar el particularisme i les jerarquies tant de classe i econòmiques com d'estatus. Si bé la millora ha estat gradual i insuficient, hem assistit a la consolidació de l'ideal a assolir i també del mateix concepte de drets humans com a llenguatge jurídic global —no només moral—que ha inspirat diverses onades d'emancipació individual i col·lectiva. Aquestes onades han permès avenços significatius, com ara l'extensió del sufragi, la fi de l'apartheid o l'abolició de l'esclavitud; també el reconeixement dels drets dels treballadors, dels drets de les dones i dels col·lectius LGBTIQ+, dels drets de les minories nacionals o dels drets dels pobles indígenes.

La Declaració Universal dels Drets Humans, en definitiva, va contribuir a generar més consciència global sobre l'existència de drets universals i inalienables que mereixen respecte. Avui, els teòrics contemporanis del dret i de la democràcia coincideixen a entendre que els conceptes *estat de dret, democràcia i drets humans* s'entrellacen i es reforcen mútuament. [1] També les Nacions Unides, el Consell d'Europa i altres organitzacions internacionals han assumit aquesta interconnexió essencial en el desenvolupament de les seves pràctiques i perspectives entorn dels drets humans. [2]

> La Declaració Universal dels Drets Humans va marcar un punt d'inflexió en la promoció del reconeixement i respecte dels drets humans des d'una visió global de la humanitat, que aspira a superar el particularisme i les jerarquies tant de classe i econòmiques com d'estatus

En el context de les Nacions Unides, l'estat de dret es defineix com un sistema de governança en el qual totes les persones, institucions i entitats —públiques i privades, inclosos els funcionaris del mateix Estat— són iguals davant les lleis, que són aprovades per parlaments democràtics, promulgades públicament i coherents amb els drets humans internacionals. La democràcia i l'estat de dret, per tant, inclouen tot un seguit d'exigències substantives relacionades amb els drets humans: separació de poders, participació dels ciutadans en la presa de decisions, seguretat jurídica i transparència processal i legal, a més de l'adhesió a altres principis, com el principi d'igualtat davant la llei i el d'equitat en la seva aplicació per part de jutges independents i imparcials. La idea fonamental, convertida pràcticament en clixé, és que sense drets humans només hi pot haver

democràcia en un sentit formal, nominal i deficitari. A més, aquesta concepció substantiva de l'estat de dret i de la democràcia com a concepte vinculat inherentment a la protecció dels drets humans es considera fonamental per a la pau i la seguretat política internacionals, i també per progressar en el desenvolupament global econòmic i social, en els termes que s'expliciten en els objectius de desenvolupament sostenible (ODS) de l'Agenda 2030.

Els drets humans, per tant, s'han incorporat tant en el dret internacional com en el dret intern de maneres molt intenses i complexes, i som lluny de la concepció originària de drets humans com a "drets naturals", com a meres aspiracions morals al marge de la normativitat legal. Avui, aquests drets es consideren primordials per salvaguardar la dignitat humana i protegir l'individu de la intrusió arbitrària o excessiva del poder de l'estat en les seves llibertats. Aquests drets vinculen, a més, els actors privats. L'estat de dret, per tant, ja no s'entén exclusivament en sentit estrictament formal, lligat al principi de legalitat, de govern mitjançant la llei, sinó que es considera que aquestes regles jurídiques han de tenir un component qualitatiu concret que afegeixi un criteri de legitimitat que els atorga validesa normativa.

A Europa, recentment hem pogut observar a Hongria un exemple d'aquest procés que condueix a la regressió democràtica, cosa que equival a la regressió dels drets humans: el 2020 el Parlament va adoptar un projecte de llei que atorgava plens poders per governar sense l'aprovació del Parlament i per un període indefinit al primer ministre, Viktor Orbán. Aquest fet ha estat denunciat per l'oposició i per diverses organitzacions internacionals, en considerar-lo —amb raó— un cop d'estat encobert. Si bé des d'una perspectiva purament formal la decisió parlamentària podria emmarcar-se en el principi de legalitat, des d'una perspectiva substantiva, vinculada a l'ideal de democràcia i als drets humans, es tracta d'una subversió de l'estat de dret en sentit substantiu.

En definitiva, l'estat de dret i la democràcia avui són conceptes que van més enllà de l'accepció formal primitiva i es vinculen a un conjunt d'elements de caràcter substantiu lligats als drets humans. La submissió del poder a la llei no ho és a qualsevol llei, sinó a una llei democràtica, que ha de respectar un contingut concret. Democràcia i estat de dret també fan referència a la *qualitat* de la regulació: les normes jurídiques han de ser clares, previsibles i no discriminatòries, i han d'aplicar-se de manera consistent i efectiva, amb una sèrie de garanties processals per part de jutges i tribunals independents i imparcials. La separació de poders, doncs, també s'associa a la concepció substantiva esmentada de la democràcia vinculada als drets humans, que ha de garantir tant la supremacia del poder legislatiu (mitjançant mecanismes jurídics que assegurin la jerarquia normativa i la prevalença de la llei), com la limitació i la revisió independent de l'exercici del poder públic (rendició de comptes o responsabilitat dels qui governen en nom dels ciutadans).

Per tant, la consolidació i l'enfortiment de la democràcia com a forma legítima de govern també s'ha desenvolupat a partir d'un vincle estret amb la idea de drets humans i no només amb l'existència d'eleccions periòdiques —democràcies formals o procedimentals. La legitimitat del dret en un estat democràtic requereix un cert grau de justícia formal i material; és a dir, no només fa referència als processos formals de creació normativa, sinó

al *contingut* d'allò que les normes prohibeixen, permeten o obliguen a fer als seus destinataris. Sense drets humans, tant l'estat de dret com la democràcia esdevenen merament "nominals". D'aquí que les constitucions democràtiques de postguerra hagin incorporat el dret internacional dels drets humans en forma de drets fonamentals d'aplicació directa que atorguen legitimitat i validesa a la resta de normes jurídiques domèstiques, i prevenen els impulsos tiànics de les majories. Fins i tot la concepció més minimalista, procedimental, de la democràcia pressuposa necessàriament drets i llibertats individuals, com ara el dret al vot i a la mateixa igualtat formal entre els ciutadans.

Pel que fa al contingut específic, en aquestes primeres dècades del segle XXI s'ha produït una expansió important dels drets humans en molts àmbits, que superen el marc reduït de la Declaració Universal dels Drets Humans: canvi climàtic, desenvolupament global i responsabilitat corporativa, i també en els drets de les minories i dels pobles indígenes (que han adquirit especial rellevància en el context actual d'auge del populisme reaccionari i regressió democràtica). Hi ha diferències de detall que no puc exposar en aquest espai limitat, però és remarcable la tendència a ampliar l'abast de les obligacions positives de protecció institucional —i no només negatives, de no interferència— per tal que els estats garanteixin de forma efectiva aquests drets. Això s'aplica sobretot als drets civils i polítics, però també a altres categories de drets, com els drets socials, econòmics i culturals; els drets de les minories, i els drets dels pobles indígenes.

> La consolidació i l'enfortiment de la democràcia com a forma legítima de govern també s'ha desenvolupat a partir d'un vincle estret amb la idea dels drets humans i no només amb l'existència d'eleccions periòdiques

Pel que fa al desenvolupament econòmic, els defensors dels drets humans i de la rellevància de la Declaració Universal dels Drets Humans acostumem a fer èmfasi en la seva transcendència en un model de creixement i de desenvolupament econòmic humanitzat i sostenible. A mesura que qüestions com els drets econòmics i socials adquireixen rellevància social, hi ha més capacitat d'abordar qüestions com la pobresa, l'assistència sanitària i l'educació, que estan entrellaçades amb la consciència d'un model de desenvolupament que situï el respecte als drets humans al centre. Actualment, la crítica al capitalisme i al model neoliberal global està fortament vinculada a la consciència de legitimitat i a la necessitat de garantir aquests drets. En aquest sentit, l'anomenat "efecte horitzontal" dels drets humans representa una evolució remarcable. Es tracta de la vinculació d'aquests drets a particulars i al sector privat en general, que s'ha anat reforçant fins a esdevenir un dels aspectes centrals que consolida la consciència sobre el fet que les empreses —i no només els estats— representen un risc important per a la protecció dels drets humans.

Europa: reptes actuals

Les onades de democratització posteriors al col·lapse del comunisme, que semblaven reafirmar la narrativa democràtica liberal i de desenvolupament fonamentada en els drets humans, van portar a la proclamació optimista de la "fi de la història" per part de Francis Fukuyama l'estiu de 1989. Segons la seva opinió, la universalització de la democràcia liberal occidental suposaria "el punt final de l'evolució ideològica de la humanitat". I ja no hi hauria marxa enrere.

No obstant això, actualment aquestes prediccions de la democràcia liberal, els drets humans i els mercats lliures que s'expandeixen tant dins com més enllà de l'Estat, i es converteixen en una "herència ideològica comuna de la humanitat", semblen il·lusòries per a molts crítics socials; part d'un mite occidental que s'està enfonsant. Es parla molt de *crisi* o *fatiga* democràtica; d'una reacció contra el liberalisme, els drets humans i el cosmopolitisme, que els crítics consideren que alimenta el ressorgiment de formes de populisme que condueixen a sistemes de govern autoritaris. Trump, Bolsonaro, Orbán, Modi, Erdogan, Hofer, Shinzo Abe, Salvini o Meloni es troben entre els líders destacats que han sorgit d'una profunda crisi econòmica i cultural, que ha produït societats cada cop més polaritzades i ha posat a prova aquests ideals. En el relat il·luminador de Zygmunt Bauman, hi ha una sensació de dislocació territorial, de desdibuixament d'identitats i d'economies alterades. Tot això descriu l'experiència de la vida humana en una època de globalització que ha accentuat la liquiditat de la modernitat.

La democràcia liberal i els drets humans són clarament vulnerables a aquesta fluïdesa, i la seva capacitat de resiliència continua sent incerta. Sens dubte, tant la democràcia representativa com els drets humans segueixen sent centrals en l'imaginari contemporani dels ciutadans, tal com ho mostren tots els índexs fiables. Si a la gent se li pregunta si dona suport, a grans trets, a la democràcia i als drets humans, tendeix a respondre-hi afirmativament. No obstant això, Freedom House i el V-Democracy Project, entre altres fonts fiables, detecten un declivi sistemàtic de la "llibertat global" durant els darrers dotze anys. Només a Europa, aquests indicadors han rebaixat en cinc països la categorització de democràcia liberal a democràcia electoral, o de democràcia electoral a autoritarisme electoral. En un article titulat "Democratic desconnect, [3] es posa de manifest que una proporció creixent de joves a Europa i als Estats Units que ja no se senten representats pels seus parlaments confiarien més en un govern dirigit per experts.

La globalització, el canvi climàtic i les migracions han produït una sensació de dissolució de la identitat, de liquiditat i de desconnexió, i han qüestionat l'idealisme liberal del progrés com a inherent a la modernitat. Aquestes transformacions són rebudes amb hostilitat per part d'aquells més afectats per les disrupcions que causen. Les democràcies liberals s'han demostrat impotents per governar aquesta liquiditat postmoderna i, en canvi, les corporacions i les elits econòmiques globals tenen un poder creixent en la vida política, provocant allò que Jürgen Habermas qualifica de deteriorament cap a una democràcia "de façana", on els processos de presa de decisions són dirigits pel capital financer, que disciplina els estats i incapacita els processos de democràcia deliberativa.

En aquest context, els líders populistes conservadors exploten de manera efectiva la por creixent i l'enuig d'una comunitat cada cop més gran de classes mitjanes i treballadores que se senten alienades i insegures en un món profundament desigual. Els candidats o candidates populistes prometen receptes fàcils i el retorn a la solidesa manipulant aquestes pors patològiques i promovent la desconfiança cap a les elits liberals ben establertes (tant locals com globals), que són percebudes com les úniques que realment es beneficien de la globalització. El seu discurs acostuma a reclamar el retorn a l'aïllacionisme i a una visió uniforme (ètnica més que cívica) de la nació, i després utilitzen aquesta visió com un mitjà per explotar els greuges de les classes mitjanes àmplies respecte al que consideren les promeses trencades de la democràcia liberal. La inseguretat creixent d'aquest món menys sòlid s'atribueix arbitràriament a les minories i a una tolerància liberal excessiva, que ha permès el desordre actual.

Deixant de banda el problema de la desconfiança generalitzada, [4] el que cal subratllar aquí és més aviat que aquest buit liberal, per dir-ho així, és utilitzat pels moviments autoritaris per desacreditar els drets humans: de fet, aquests nous líders estan arribant al poder a través de mandats electorals, prometent solucions fàcils a qüestions complexes, com ara la gestió de la diversitat. Aquests mandats neguen els drets humans de les persones migrants o de les persones refugiades, per posar-ne algun exemple; o simplement neguen que existeixin aquests problemes, que és l'estratègia de Donald Trump, i d'altres, per fer front al canvi climàtic. En aquest procés, l'esperit de l'estat de dret en una democràcia constitucional se subverteix, ja que s'allunya de l'ideal normatiu universal inherent als drets humans. En particular, aquesta nova onada de "demòcrates autoritaris" —si és que l'expressió té sentit— opera enfrontant la democràcia amb els valors universals integrats en els drets humans, que estan arrelats en moltes constitucions de postguerra com a limitacions legals per al govern de la majoria. Així, veiem com els llaços de les restriccions dels drets humans al poder executiu s'estan afluixant a través de reformes legals; o com s'aprofita eficaçment la divisió entre la violència lícita i la il·legal utilitzant la llei —especialment la criminalització i la guerra judicial (*lawfare*)— com a eina per despolititzar i marginar la dissidència i la resistència civil.

En conclusió: la decadència democràtica i la regressió dels drets humans a l'Europa contemporània no és una història de cops militars que aboleixen les eleccions i substitueixen els funcionaris existents en massa; en la majoria dels casos, hi ha una disfunció progressiva de les estructures democràtiques, que passa a primer pla en forma d'eleccions ordinàries. El declivi es produeix a través de petits passos, sovint coberts per una aparença de legalitat: retoc de les institucions públiques; alineació dels tribunals; engrandiment de l'executiu; reducció del paper crític dels mitjans de comunicació; intimidació dels polítics de l'oposició o simplement persecució emparada en raons fiscals, i limitació de grans àrees de funcionament de l'Estat i opacitat amb el pretext "d'emergència" o "seguretat nacional" per eludir l'escrutini i la responsabilitat pública o per vulnerar drets humans com el dret a la privacitat. També, de manera molt central, es tracta de desacreditar el paper de les institucions i els tribunals internacionals que apliquen el dret internacional dels drets humans. No hi ha un gran moment dramàtic, com seria un cop d'estat, sinó un "retrocés" gradual.

> Els líders populistes exploten la por i l'enuig d'una comunitat de classes mitjanes i treballadores que se senten alienades i insegures en un món profundament desigual

El que és especialment preocupant d'aquest fenomen no és només el gran nombre de democràcies que s'han demostrat fràgils, sinó la forma en què la democràcia és sabotejada des de dins, per dir-ho d'alguna manera, per tal de rebaixar significativament els estàndards de protecció dels drets humans. Les minories o els grups dissidents són retratats com a forasters, deslleials i perillosos, se'n criminalitza la lluita i se'n restringeixen cada cop més els drets en nom d'una visió de la nació unificada, sòlida i sense conflictes.

Conclusió

Sense voluntat de recrear una crítica de catastrofisme, considero que assistim a una reacció perillosa contra la concepció robusta dels drets humans que suposa limitacions significatives de la sobirania estatal (i, per tant, de la voluntat majoritària).

Amb la promesa d'immunitzar els països del desordre i dels efectes negatius de la interdependència i la diversitat, els líders populistes conservadors tendeixen a reclamar la centralitat de la sobirania de l'Estat contra les institucions polítiques supranacionals i les normes internacionals (entre elles, les normes internacionals de drets humans, que es reformulen com a no vinculants en el context d'una filosofia utilitària difícilment compatible amb una concepció d'aquests drets que assumeix limitacions al govern de la majoria). El fracàs de les democràcies occidentals a l'hora d'abordar l'actual crisi global de la migració i els refugiats d'una manera que no impliqui deserció dels principis d'humanitat integrats en el dret internacional dels drets humans proporciona ho il·lustra a la perfecció. Per descomptat, res sembla més aterridor que una riuada, i la metàfora seductora de ser inundat per onades de migrants i refugiats és efectivament invocada com una amenaça existencial —encara que sigui abstracta i indefinida— pels líders populistes en ascens. La política de la por uneix i mobilitza la gent per combatre el que es percep com una clara amenaça "externa" per a l'estabilitat i el progrés en les democràcies liberals de postguerra. Les diferències culturals i identitàries es representen com un xoc de valors (o de "civilitzacions", en l'expressió de Huntington) i les categories "nadius" versus "migrants"/"refugiats" esdevenen binàries, la pertinença esdevé exclusiva. La narrativa oculta una ideologia generalitzada de jerarquia nacional, cultural, racial i d'estatus.

El 75è aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans serveix com a recordatori de la importància perdurable dels drets humans i de la necessitat de persistir en els esforços per protegir-los i promoure'ls. Cal subratllar la responsabilitat dels governs, de la societat civil i de les persones a l'hora de treballar per un món on tothom pugui gaudir d'aquests drets i viure amb dignitat i llibertat. Afrontar aquests reptes requereix una cooperació internacional sostinguda, la defensa i el compromís tant dels estats com de la

societat civil per promoure i protegir els drets humans arreu del món. El dret internacional continua evolucionant i adaptant-se per fer front a aquests reptes, però el progrés és lent i desigual. El paper d'organitzacions internacionals com les Nacions Unides i d'organitzacions i estructures regionals és fonamental en la defensa i promoció dels drets humans a escala mundial.

Cal, sobretot, reimaginar la democràcia i els drets humans des de la perspectiva de les persones marginades i excloses en el procés d'institucionalització d'aquests ideals. Cal tenir el coratge d'empatitzar amb els que pateixen i són invisibles; cal recuperar la memòria dels morts, els absents, els silenciats o els marginats. Els marges importen perquè ens obliguen a veure coses que sovint no volem veure, i molt menys experimentar. Pobresa, alienació cultural, dominació lingüística o racial, ser un refugiat en trànsit cap a algun lloc imprecís... Hem de construir una *cultura* dels drets humans per recuperar-ne la força normativa en el dret internacional i domèstic. Més especialment, hem de preservar el poder transformador que sorgeix als marges de l'estat i de la política autoritària: el del discurs de les organitzacions no governamentals, dels i les activistes a favor dels drets humans, dels periodistes de guerra... són parts crucials en aquesta batalla. Perquè només incloent-hi els qui han quedat enrere, o han estat històricament i estructuralment oprimits, podrem rescatar tant la democràcia com els drets humans.

REFERÈNCIES I NOTES

1 — Per a una revisió recent de la noció d'estat de dret, vegeu Gowder, Paul (2016). *The Rule of Law in the Real World*. Cambridge University Press. Algunes obres que han esdevingut clàssics sobre aquesta controvertida relació són: Bobbio, Norberto (1991). *El tiempo de los derechos* (traducció de Rafael de Asís Roig). Sistema, Madrid; i Ferrajoli, Luigi (2007). *Principia iuris. Teoria del diritto e della democrazia*. Volum I, Teoria del Diritto, Laterza, Roma.

2 — Vegeu "What is the Rule of Law" i la Direcció General de Drets Humans i Estat de Dret.

3 — Mounk, Yascha; Foa, Roberto Stefan (2016). "The Danger of Deconsolidation: The Democratic Disconnect". *The Journal of Democracy*, 27/3, p. 5-17.

4 — L'he abordat a Torbisco-Casals, Neus (2015). "Beyond Altruism? Globalizing Democracy in the Age of Distrust". *The Monist*. Vol. 98, núm. 4, Trust and Democracy, p. 457-474.

Neus Torbisco-Casals

Neus Torbisco-Casals és catedràtica de dret internacional al Geneva Graduate Institute i investigadora a l'Albert Hirschman Centre on Democracy. També és professora associada de la Universitat Pompeu Fabra. Les seves principals àrees de recerca són els drets humans, la diversitat cultural i les reivindicacions identitàries, així com els drets de les minories i dels pobles indígenes. També ha investigat al voltant de les polítiques antidiscriminació i de la igualtat de gènere i raça. Més recentment, ha realitzat estudis sobre el paper de la confiança en la construcció d'institucions supranacionals i sobre la legitimitat de l'autodeterminació en contextos democràtics, amb especial atenció al cas de Catalunya. És autora de diverses obres, entre les quals *Group Rights as Human Rights: A Liberal Approach to Multiculturalism* (2006), "Beyond Altruism? Globalising Democracy in the Age of Distrust" (2015) o "The legitimacy of international courts: the challenge of diversity" (2022).